

31.12.2009

Dnro 1528/2/09

Ratkaisija: Oikeusasiamies Riitta-Leena Paunio

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Kirsti Kurki-Suonio

VUORELAN KOULUKODIN HUUMETESTIT EIVÄT TURVAA RIITTÄVÄSTI LAPSEN PERUS- JA IHMISOIKEUKSIEN TOTEUTUMISTA

1

ASIA

Vuorelan koulukodissa 4.6.2008 toimittamallani tarkastuksella ilmeni, että koulukodissa ei tehty lainkaan päätöksiä henkilönkatsastuksesta (lastensuojelulain 66 §:n 2 mom.). Lastensuojelulain mukaan päätös tulee tehdä siinä tapauksessa, että on perusteltua syytä epäillä, että lapsi on käyttänyt lain 65 §:n 1 momentissa tarkoitettuja päihdyttäviä aineita. Tavallisimmin kysymys on niin sanotusta huumetestauksesta.

Vuorelan koulukodin mukaan päätöksiä huumetestauksesta ei tehdä sen vuoksi, että huumetestaus tapahtuu koulukodissa satunnaisesti pistokokein useimmiten lasten palatessa lomiltaan takaisin. Koulukodin johdon mukaan käytäntö perustuu lasten ja heidän huoltajiensa kanssa tehtyihin kirjallisiin sopimuksiin.

Pidin epäselvänä sitä, voiko edellä kuvatun tavoin satunnaisesti tehtävä huumetestaus täyttää voimassa olevassa lastensuojelulaissa asetetut edellytykset. Otin tämän vuoksi eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain 4 §:n nojalla omasta aloitteestani tutkittavaksi Vuorelan koulukodin huumetestauskäytännön lainmukaisuuden.

2

SELVITYS

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos toimitti siltä pyydetyn lausunnon, johon liittyi Vuorelan koulukodin antama selvitys (liitteenä).

3

RATKAISU

3.1

Lastensuojelulaitoksissa tehtävää huumetestausta koskeva lainsäädäntö

Ennen 1.11.2006 voimaan tullutta lastensuojelulain uudistusta lastensuojelulaitoksissa tehtävästä huumetestauksesta ei ollut säädetty laissa. Pidin tätä epäkohtana, johon kiinnitin huomiota mm. päätöksessäni koulukoteihin sijoitettujen lasten eräiden perusoikeuksien toteutumisesta

(31.12.2002, dnro 3170/2/01). Perustin kantani siihen, että huumetestaus merkitsee puuttumista lasten perusoikeutena turvattuun henkilökohtaiseen koskemattomuuteen (perustuslain 7 §:n 3 mom.). Mm. eduskunnan perustuslakivaliokunta on vakiintuneesti katsonut, että perusoikeudella suojattuun oikeuteen puuttumisen tulee perustua laintasoiseen säännökseen. Pidän tuolloin epäselvänä, voiko puuttuminen koskemattomuuteen perustua lapsen omaan tai hänen huoltajansa antamaan suostumukseen. Ennen lainmuutosta suostumusta käytettiin vakiintuneesti huumetestauksen perusteena mm. valtion koulukodeissa.

Hallituksen esityksessä huumetestausta koskevaksi lastensuojelulain säännökseksi katsottiin, että henkilönkatsastus merkitsee vakavaa puuttumista lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen. ”Tämän vuoksi on pidetty erityisen tärkeänä yksityiskohtaisen sääntelyn avulla varmistaa, että toimenpiteeseen turvautuminen on mahdollista vain ehdotetun 31 a §:n 2 momentin tarkoittamien edellytysten täytyessä ja vain säännöksen tarkoittamassa laajuudessa.” (HE 225/2004 s. 92) Ehdotuksessa tarkoitettu lastensuojelulain 31 a §:n 2 momentti tuli voimaan 1.11.2006 alkaen ja säännös siirtyi sellaisenaan vuoden 2008 alusta voimaan tulleeseen lastensuojelulakiin (417/2007) sen 66 §:n 2 momentiksi.

Kyseinen säännös koskee puhallus-, veri-, hius-, virtsa- ja sylkinäytteen ottamista. Sen edellytyksenä on, että on perusteltu syy epäillä lapsen käyttäneen lain 65 §:n 1 momentissa tarkoitettuja päihdyttäviä aineita. Näitä ovat päihdyttämistarkoituksessa käytetyt aineet, kuten alkoholi juomat tai muut alkoholipitoiset aineet, huumausaineet ja niiksi luokiteltavat lääkkeet tai muut lääkkeet tai päihdyttämistarkoituksessa käytettävät haisteltavat liuottimet (HE 225/2006 s. 86). Päätöksen henkilönkatsastuksen toimittamisesta tekee laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva.

3.2

Vuorelan koulukodin sekä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen kanta

Vuorelan koulukodin johtajan antaman selvityksen mukaan Vuorelan huumetestauskäytäntö perustuu ennen nykyisen lainsäädännön voimaantuloa omaksuttuun käytäntöön. Selvityksen mukaan sopimukseen perustuva satunnainen testaaminen merkitsee noin kahta testausta oppilasta kohden kuuksikaudessa. Mahdollisuus joutua testatuksi auttaa oppilaita pidättäytymään huumeista viikonloppuillaan, jotka johtajan mukaan ovat koulukodin oppilaille vaikeimmat. Vaikka perjantaina käytettyä huumaavaa ainetta ei oppilaan käytöksestä voi hänen mukaansa enää huomata sunnuntai-iltana, aine tulee ilmi tuolloin otetussa testissä, ja testin mahdollisuus puolestaan auttaa oppilasta pidättäytymään huumeiden käytöstä myös toveripiirissään.

Selvityksen mukaan uuden lainsäädännön tultua voimaan huumetestausta koulukodissa harvennettiin. Kun yksi oppilas oli jouduttu viemään tajuttomana sairaalaan huumeiden käytön seurauksena, katsottiin, että vanhaan testauskäytäntöön oli syytä palata. Yhteensä kolme eri oppilasta oli samaan aikaan käyttänyt säännöllisesti hasista ilman, että käyttöä oli havaittu koulukodissa.

Oikeudellisesti testit perustuvat oppilaan, vanhempien ja oppilaan oman sosiaalityöntekijän kanssa ennen sijoituksen alkua käytyihin neuvotteluihin sekä samassa yhteydessä oppilaan ja vanhempien allekirjoittamaan suostumukseen. Selvityksen mukaan suostumusten allekirjoittamisessa ei ole ollut ongelmia. Kukaan ei ole kieltäytynyt suostumuksen antamisesta, eikä kukaan ole jälkepäinkään halunnut peruuttaa tai edes arvostella sitä.

Selvityksen mukaan testauksen perustuminen pelkästään laissa todettuun perusteltuun syyhyn epäillä huumeiden käyttöä ei turvaa koulukodin oppilaiden päihteettömyyttä. Päihteettömyys on selkeä kasvatustavoite ja samalla turvallisuustekijä sekä oppilaan oman että muiden turvallisuuden kannalta.

Valtion koulukodit toimivat Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen alaisuudessa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen pääjohtajan Pekka Puskan sekä hallintojohtaja Jaakko Penttisen antamassa lausunnossa katsotaan, ettei Vuorelan koulukodissa ole menetelty huumetestausten järjestämisessä lainvastaisesti. Menettelylle on lausunnon mukaan ollut hyväksyttävät perusteet.

3.3

Oikeudellinen arvio

Selvityksen mukaan huumetestaus Vuorelan koulukodissa ei perustu lastensuojelulain 66 §:n 2 momentin mukaisiin edellytyksiin, koska niitä ei koulukodissa pidetä käytännön kannalta riittävinä. Käytännössä testaus tapahtuu pistokokein. Testaus perustuu oppilaan ja hänen vanhempiansa antamaan suostumukseen, josta myös lapsen oma sosiaalityöntekijä on tietoinen. Suostumuksen antamisesta on voinut kieltäytyä. Vuorelan koulukodissa on selvityksen mukaan oltu tietoisia siitä, että menettely ei ole ollut voimassaolevan lastensuojelulain mukainen. Huumetestauksesta ei ole tehty päätöksiä, sillä lain mukaiset edellytykset niiden tekemiselle eivät ole täyttyneet. Asiassa onkin arvioitava, voiko lapsen tai huoltajan antama suostumus muodostaa riittävän perusteen lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttumiselle.

Olen aiemmin epäillyt, voiko lapsi tai hänen huoltajansa antaa pätevästi suostumuksensa lapsen koskemattomuuteen puuttumiselle. Edellä mainitussa vuonna 2002 antamassani päätöksessä totesin mm. seuraavaa: ”Käsitykseni mukaan on epäselvää, voiko puuttuminen lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen perustua hänen omaan suostumukseensa kaikissa niissä tilanteissa, joita koulukodeissa suoritettavissa huumetestauksissa esiintyy. Mielestäni on myös vaikea arvioida sitä, missä kaikissa tilanteissa huoltajan tai muun laillisen edustajan antama suostumus lapselle tehtävään huumetestiin muodostaisi oikeudellisesti pätevän perusteen testaamiselle.” Viittasin samassa yhteydessä suostumuksen ongelmallisuudesta perus- ja ihmisoikeusrajoitusten oikeuttamisessa professori Raija Huhtasen kirjoitukseen *Huostaanotosta, henkilökohtaisesta vapaudesta ja perhe-elämän suojasta*. (Juhlakirja Esko Rieppola, Tampere 2001, s. 217–219). Pidän näistä syistä tärkeänä, että huumetestauksesta säädettäisiin lailla.

Myöhemmin suostumuksen ongelmallisuutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttumisen oikeuttajana ovat arvioineet myös apulaisoikeusasiamiehet Petri Jääskeläinen ja Jukka Lindstedt.

Apulaisoikeusasiamies Jääskeläinen on katsonut erityisesti poliisin menettelyä koskevissa ratkaisuissaan, että suostumukseen pakkokeinon oikeuttamisperusteena tulee suhtautua hyvin varauksellisesti. Hänen mukaansa poliisin kanssa asioiva kansalainen saattaa kokea poliisimiehen kysymykset käskyiksi tai kehotuksiksi, joista ei ole mahdollisuutta kieltäytyä. Tämän vuoksi poliisimiehen ei hänen mukaansa tulisikaan itse ottaa esille suostumuksen mahdollisuutta, vaan arvioida, ovatko kulloinkin laissa säädetyt edellytykset pakkokeinon käyttämiselle olemassa, vai eivät (mm. 1562/4/03).

Mielestäni edellä poliisista sanottu pätee myös koulukotiin sijoitettavaan lapseen ja hänen huoltajiinsa. Huoltajat eivät välttämättä miellä huumetestausta vapaaehtoiseksi mahdollisuudeksi, vaan saattavat pitää sitä edellytyksenä Vuorelan koulukotiin tehtävälle sijoitukselle. Vuorelan koulukotia voivat esimerkiksi pääkaupunkiseudulla asuvat vanhemmat pitää sen sijainnin vuoksi ensisijaisena sijoituspaikkana lapselleen. Lapsen voi olla vaikea muodostaa häntä henkilökohtaisesti koskevasta asiasta itsenäistä mielipidettä vastoin vanhempiensa ja huoltajiensa kantaa.

Lapsen suostumuksen ongelmallisuuteen kiinnitti myös apulaisoikeusasiamies Lindstedt huomiota lausunnossaan alaikäisille turvapaikanhakijoille tehtävistä iänmäärittämisestä koskevista testeistä. Nämä testit edellyttävät puuttumista henkilökohtaiseen koskemattomuuteen (henkilönkatsastus). Testien tuloksella oli myös huomattavia vaikutuksia niiden kohteena olevan lapsen oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Apulaisoikeusasiamies katsoi, että iänmäärittämiseen vapaaehtoisuuden perusteella liittyy edellytyksenä, että suostumuksen on oltava todellinen ja nimenomainen ja että alaikäisen turvapaikanhakijan on ymmärrettävä suostumuksen merkitys. Hän arvioi, että tämän varmistaminen voi olla vaikeaa ainakin nuorempien turvapaikanhakijalasten kohdalla. Hän pitikin tämän vuoksi parempana, ettei iänmäärittäystä lainkaan suoritettaisi pelkästään suostumuksen perusteella.

Silloin, kun kysymys on huostaanotetuista lapsista, on vielä otettava huomioon, että lapsen huoltoon liittyvä päätäntävalta on huostaanotossa jaettu huoltajan tai huoltajien ja lapsen huostaanottaneen sosiaalihuollon toimielimen välillä lastensuojelulain 45 §:n mukaisesti. Sen perusteella saattaa olla epäselvää sekin, tulisiko suostumus pyytää lapsen huoltajalta vai lapsen huostaanottaneelta sosiaalihuollon toimielimeltä. Tässä yhteydessä ei ole kuitenkaan tarpeen ottaa kantaa tähän kysymykseen.

3.4

Johtopäätökset

Vuorelan koulukodissa on siis katsottu, että lapsen päihteettömyys on mahdollista taata vain, jos huumetestaus suoritetaan ennalta arvaamattomin pistokokein. Koska menettely ei täytä lastensuojelulaissa säädettyjä edellytyksiä, testausta varten on pyydetty lapsen ja huoltajien suostumukset, siten kuin edellä on todettu.

Mielestäni kasvatus päihteettömyyteen ja huumeettomana elämään on tärkeä tavoite. Laillisuusvalvojana tehtäväni ei kuitenkaan ole arvioida sitä, millainen menetelmä turvaisi parhaiten tämän kasvatustavoitteen. Tehtäväni mukaan arvioin sitä, onko nyt käytössä oleva menettely lain mukainen ja turvaako se lapsen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen.

Katson edellä olevan perusteella, ettei lapsen huumetestauksen tulisi perustua lapsen omaan suostumukseen. Kyseessä oleva testi merkitsee puuttumista lapsen perus- ja ihmisoikeutena turvattuun henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, testin tuloksella on merkitystä lapsen oikeuksien ja velvollisuuksien kannalta ja lapsen suostumuksen vapaaehtoisuutta ja aitoutta on vaikea arvioida olosuhteissa, jossa lapsi on.

Lapsen lisäksi suostumus on pyydetty lapsen huoltajilta. Kyseessä saattaa kuitenkin olla asia, joka huostaanotetun lapsen kohdalla voi kuulua myös lapsen huostaanottaneelle sosiaalihuollon toimielimelle. Tämänkin vuoksi suostumus ei mielestäni voi olla hyväksyttävä peruste huumetestauksen suorittamiselle.

Suostumuksesta oikeuttamisperusteena henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttumisessa ei ole säännöksiä. Oikeuskirjallisuudessa asiasta on joitakin kannanottoja. Nykyisen lastensuojelulain perusteluista käy ilmi, ettei huumetestausta ollut tarkoitus sallia muuten kuin lastensuojelulain 66 §:n 2 momentissa säädettyjen edellytysten täytyessä. Ennen asiaa koskevan säännöksen voimaantuloa huumetestaus lapsen ja huoltajan suostumuksen perusteella oli kuitenkin yleinen käytäntö valtion koulukodeissa ja muissakin lastensuojelulaitoksissa.

Käsitykseni mukaan suostumukseen huumetestauksen oikeuttamisperusteena tulee kuitenkin nyt lastensuojelulainsäädännössä tapahtuneen muutoksen jälkeen suhtautua toisella tavoin. Huumetestauksen edellytyksistä on säädetty lastensuojelulaissa. Vuorelan huumetestausmenettely ei mielestäni turvaa riittävästi lapsen perus- ja ihmisoikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen. Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan tulee turvata perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Tämän vuoksi pistokokein suorittavasta testauksesta tulee luopua, ellei asiaa voida ratkaista sääntämällä siitä asianmukaisesti laissa.

4

TOIMENPITEET

Saatan Vuorelan koulukodin tietoon edellä olevan käsitykseni siitä, että Vuorelan koulukodissa tehtävät huumetestit eivät turvaa riittäväällä tavalla lapsen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Tässä tarkoituksessa lähetän jäljennöksen päätöksestäni Vuorelan koulukodin johtajalle.

Lähetän jäljennöksen päätöksestäni tiedoksi myös Terveiden ja hyvinvoinnin laitokselle sekä sosi-aali- ja terveysministeriölle, jotta se voidaan ottaa huomioon koulukotien oikeudellisessa ohjauksessa sekä lastensuojelulakiin tehtävissä uudistuksissa.